Acc. No. 3278

ఆంధ్ర సంస్థానములు :
సాహిత్యపోషణము

(సాహిత్య అకాడమీ బహుమతినందిన రచనము)

డా. తూమాటి దోణప్ప, ఎం.ఏ., పిఎచ్.డి.

గద్వాల

ప్రవేశిక

దీనికి కేశవనగరమనియు పర్యాయనామము గలదు. దీని వైశాల్యము 864 చ. మై. ఇందు 214 గ్రామములుండినవి. జనాభా లక్షకు పైమాట. రాఁబడి ఆఱు లక్షలు. సాలుసరి కప్పము 86,840 హాలీసిక్కా నాణెములు. రాయచూరునకు తూర్పుగా ముప్పదిమైళ్ళ దూరమునఁ గల గద్వాల ఈ సంస్థానమునకు ముఖ్యపట్టణము. కృష్ణా, తుంగభద్రానదుల సంగమస్థలమునకు పడమరగానున్న సారవంతమయిన నేలలతో నీ సంస్థాన మమరియుండినది. విజయనగర చక్రవర్తులకును, బహమనీ సులతానులకును వైరకారణమయిన భూమి 'దో ఆబ్' గద్వాలసంస్థానమునందలిది. ఇంచుమించుగా మూఁడు శతాబ్దులపాటు బహమనీ–విజయనగర సామ్రాజ్యసేనాసమూహముల వీర రక్తముచే తడిసిన నేల యిది. అంతకుపూర్వ మిది కాకతీయులపాలనము లోనిది. ఆ పిమ్మట విజయనగరపాలకులకును, బహమనీ సులతానులకును చేతులు మాఱుచుండెడిది. ఓరుగల్లు పతనముతో ఈ సీమ విజయనగర చక్రవర్తుల గొడుగునీడకు వచ్చినది. 1565 నాఁటి తళ్ళికోటయుద్ధము తరువాతి పంపకములలో 'దో ఆబ్' బిజాపూర్ సులతాను వంతునకు వచ్చినది. పిమ్మట ఔరంగజేబుకాలమున మొగలుచక్రవర్తుల యేలుబడిలోనికి పోయినది. మొగలు చక్రవర్తుల క్షీణదశలో దక్కను సుబాదారయిన ఆసఫ్‌జా నిజామునకు సామంతరాజ్యముగ మాఱినది. సైనికవ్యయము నిమిత్తము నిజాము 1853 లో రాయచూరు – దోఆబ్ ప్రాంతములను తాత్కాలికముగా బ్రిటీషు కుంఫిణీవారికి స్వాధీనపఱిచినాఁడు. దీనిమేరకు కుంఫిణీవారు నియమించిన కమీషనరు అధికారమునందు ఇంచుమించు ఎనిమిదియేండ్లపాటు గద్వాల ప్రవర్తిల్లినది. కాని గద్వాలవారి సివిల్, క్రిమినల్ అధికారములు యథాపూర్వముగా చెల్లుబడి యగుచుండినవి. 1857-58 నాఁటి సిపాయీల పితూరీ సందర్భమున నిజాము చేసిన తోడ్పాటునకు బ్రిటీషువారు సంతోషించి రాయచూరు - దో ఆబ్ ప్రాంతములను తిరిగి నిజామునకు దఖలుపఱిచిరి. ఇట్లు మరల గద్వాల నిజాము నధికారముక్రిందికి వచ్చినది. నిన్న మొన్న నిజామునకును, భారతప్రభుత్వమునకు జరిగిన ఒడంబడికమేరకు గద్వాల హైదరాబాదురాష్ట్రమునం దొకభాగమై నేఁడాంధ్రప్రదేశమునందంతర్భూతముగ నున్నది.

సంస్థాన చరిత్రము

కాకతీయుల కాలమునాఁడు గద్వాలపాలకుల పూర్వులలో నొకరికి కృష్ణా, తుంగభద్రా నదుల మధ్యమున్న కొన్ని సీమలపై 'నాడగౌడగి' అధికారము సంక్రమించియుండెనఁట! ఆ పిమ్మట విజయనగర చక్రవర్తులకు వీరి పూర్వులు కొంతకాలము సామంతులుగా నుండిరఁట. విజయనగర సామ్రాజ్య పతనముతో సార్వభౌమాధికారము చేయి మాఱుటవలన వీరి పూర్వులు బిజాపూరు సులతానులనుండి 'నాడగౌడు', 'సర్ నాడగౌడు' అధికారములను బడసియుండిరఁట. కర్నూలుమండలమునందలి పెక్కు కోట కొత్తళములపై గద్వాలవారి జెండా ఎగురుచుండినదఁట! కర్నూలునవాబుల వలనఁగూడ కప్పములు వసూలుచేయుచు వీరి పూర్వులు ప్రాధాన్యమును వహించియుండిరి.

గద్వాలప్రభువుల గృహనామము ముష్టిపల్లివారు. వీరిది ముడిమిళ్ళ గోత్రము. ప్రసిద్ధమగు పాకనాటి రెడ్లవంశము వీరిది.

'శ్రీ ముష్టిపల్లినామ
గ్రామ ప్రాముఖ్య నాడగౌడు కులమునన్
ప్రేమను మాధవసేవా
శ్రీమంతుఁడు వెలసె పెద్దనృపవరుఁడెలమిన్' —1—35.

కాబట్టి ము పెద్దన సోమయాజికృతమగు ముకుందవిలాసము కృత్యవతరణిక యందలి పైపద్యమువలన ముష్టిపల్లి పెద్దన నృపుఁడు గద్వాలప్రభువుల మూల పురుషుఁడుగా సంభావింపనగుచున్నాఁడు. ఇతనిభార్య పూడూరి నాడగౌడు వీరారెడ్డి తనయయగు బక్కమాంబిక.

'అతఁడు పూడూరు నాడగౌడైన వీర
ఘనుని తనయను బక్కాంబికన్ ముదమునఁ
బెండ్లియాడెఁ బులోమజఁ బ్రేమ నింద్రుఁ
డెలమి సంతోషమున వరియించినటుల'

— యథాశ్లోకతాత్పర్య రామాయణప్రబంధము, కృత్యవతారిక, పు. 7.

గద్వాలవారి మూలపురుషుఁడగు పెద్దన వీరారెడ్డిగారి యిల్లటపుటల్లుఁడుగా నుండి నాడగౌడు అధికారమును విశాలభూములకు విస్తరింపఁజేసినవాఁడు.

'కందనవోలు ముఖ్యముగఁ గల్గిన సీమల నాడగౌడు కీ
ర్తిం దగి తుంగభద్రకును కృష్ణకు మధ్యమసీమ రాజ్యల
క్ష్మిం దగి ముష్టిపల్లి కులసింహుఁడు పెద్దనభూవరుండు........'

— ముకుంద విలాసము, 1—41.

బక్కాంబా పెద్దభూవిభుల కుమారుఁడే ప్రసిద్ధుఁడయిన పెదసోమ

భూపాలుఁడు. ఈయన ప్రామాణికసాహిత్యమునందేగాక, జానపదసాహిత్యము నందును ప్రచారప్రశస్తులను బడసినవాఁడు. జానపదసాహిత్యమునందు శోభనాద్రి యనుపేర నీయన వ్యవహృతుఁడు. పెదసోమభూపాలుఁడు గద్వాల దుర్గమును క్రీ. శ. 1698—1704 మధ్య నిర్మించినవాఁడనియు, గద్దపల్లె యను గ్రామమునొద్దగల పెద్ద బయలున నిర్మింపఁబడిన పట్టణము గావున గద్వాల యను పేరు సిద్ధించెననియు చరిత్రకారుల విశ్వాసము.* కాణాదము పెద్దన సోమయాజి తన ముకుందవిలాసమునందు—

'అట్టి పెదసోమభూజాని హర్షమూని
ప్రబల గద్వాల యను మహారాజధాని
నతిశయించి ప్రతిష్ఠించి యందు మించి
ప్రేమ పూడూరి కేశవస్వామి నిలిపె' — 1—48.

అని నిరూపించిన చారిత్రకాంశము పై చరిత్రకారుల విశ్వాసము నామ్రేడింప వచ్చునది.

పెదసోమభూపాలుఁడు సర్వతోముఖప్రజ్ఞ గలిగిన పరిపాలకుఁడు. దక్కను సులతానులను—ముఖ్యముగా బిజాపూరు సులతానులను—జయించుటలో నీతఁడు ఔరంగజేబునకు ఎంతో తోడ్పడెనఁట. ఈతని ధైర్యస్థైర్యములకు, శౌర్యసాహసములకు మొగలుపాదుషా ఔరంగజేబు ఎంతయో సంతోషించి 1704 లో రాజా బిరుదమును ప్రసాదించి గద్వాలప్రాంతముపై ఆధిపత్యమునకు సన్నదు నిచ్చి సత్కరించెనఁట. పెదసోమభూపాలుఁడు గద్వాలలో కేశవస్వామి ఆలయమును గట్టించి పూడూరినుండి కొనితెచ్చిన కేశవస్వామి నందు ప్రతిష్ఠించెనఁట. వీరి పూర్వపు రాజధాని రాజోలు. సోమభూపాలుని కాలమున రాజధాని రాజోలునుండి గద్వాలకు మాఱినది. గద్వాలకోటలో వెలసిన చెన్న కేశవస్వామి గద్వాలపాలకుల కులదైవము. ఈ కేశవస్వామిపేర గద్వాల కేశవనగరమనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. కేశవభొట్లు అను బ్రాహ్మణ బాలుని ద్వారమున గద్వాలప్రభువుల కీ ప్రభుత్వప్రాభవములు సంప్రాప్త మయినట్లు లోకము వాకొనుచున్నది.†

పెదసోమభూపాలునకు అమ్మకాంబ, లింగాంబ, రామాంబ యని ముగ్వురు భార్యలు. లింగాంబవలన తిరుమలరాయలు, రామరాయలు అను నిద్దరు కొడుకులు గలిగిరి. తిరుమలరాయలు తండ్రి తరువాత కొంతకాలము పాలించెను. ఇతని పాలనము తృప్తికరముగా లేనందున సోమభూపాలుని పట్టపురాణియగు అమ్మకాంబ సింహాసన మధిష్ఠించినది. ఆ పిమ్మట తిరుమల

* డాక్టర్ మారేమండ రామారావు, గద్వాల పెదసోమభూపాలుఁడు, ప్రబుద్ధాంధ్ర, సంపుటము 6, సంచిక 4, 1935 ఏప్రిల్, పుటలు 114-116.

† చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రి, కథలు-గాథలు, సంపుటి 1, పు. 487.

రాయల తమ్ముఁడయిన రామరాయలు (1724–1762) గద్దెనెక్కెను. రామ రాయలు నిస్సంతగుటవలన తిరుమలరాయల రెండవభార్యయగు మంగమాంబ వలన జన్మించిన చినసోమభూపాలుని దత్తు తీసికొనిరి. చినసోమన (1762–1793) తన పితామహునివలె నతిప్రసిద్ధుఁడు. చినసోమనృపాలుని పట్టమహిషి రామాంబ. వీరికుమారుఁడు శ్రీరామరాయలు. ఈతఁడు 1793 లో సంస్థాన పాలనమును స్వీకరించెను.

వీరి కోవలో రాజా రామభూపాలరావు (1844–1902), రాజా సీతారామ భూపాల్ బల్వంత్‌బహద్దర్ (1896–1924) ప్రసిద్ధులు. రాజా రామభూపాల రావుగారి దత్తపుత్రులు రాజా సీతారామ భూపాల్ బల్వంత్ బహద్దర్‌గారు. 1902 లో రాజా రామభూపాలరావుగారి మరణముతో సంస్థానము పదియేండ్ల పాటు కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్స్ పాలనమున నుండినది. మైనరుగానుండిన సీతారామ భూపాల బల్వంత్ బహద్దరుగారు తమకు ప్రాజ్ఞత వచ్చినతరువాత 1912 లో రాజ్యాధికారమును చేపట్టిరి. 1924లో సీతారామ భూపాల్‌గారి అకాలమరణముతో గద్వాల సంస్థానము చిక్కులకు లోనయినది. కాని రాణియగు శ్రీ ఆది లక్ష్మీదేవమ్మగారి చాకచక్యమువలన సంస్థానము పూర్వవైభవమును గోల్పోకుండ విరాజిల్లినది. వీరి జ్యేష్ఠతనయ శ్రీ రాణీ సత్యవరలక్ష్మీదేవిగారు ; ఈమె దోమ కొండ సంస్థానప్రభువు సోమేశ్వరరావుగారి భార్య. శ్రీ రాణి ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మగారి తరువాత రాజా శ్రీ కృష్ణరామభూపాల్‌గారు గద్వాల సంస్థానమును పాలించిరి.

సాహిత్యపోషణము

'నాణెంబైన మెఱుంగు కబ్బములతో నవ్యాకృతుల్ వాఙ్మయశ్రేణిం దీర్చిన సత్కవీశ్వరులకున్ సేవాప్రదేశంబు ....'[1] అయిన తెలంగాణమునందలి గద్వాల సంస్థానమునకు 'విద్వద్గద్వాల' యనుపేరు సార్థకనామము. పెదసోమ భూపాలుఁడు మొదలుగా చిట్టచివరి పాలకుఁడు రాజా శ్రీ కృష్ణరామభూపాలుని వరకు గద్వాల ప్రభువులు వితరణగుణమునను, విద్యాపోషణమునను భోజకృష్ణ రాయ భూజానుల తలపించునట్టి యుత్తమసాహితీపోషకులు[2].

పెదసోమ భూపాలుఁడు కర్త; కారయిత. ఏఁటేఁట కార్తిక మాసమున పండితులకును, మాఘమాసమున కవిగాయకులకును సమ్మానము సలుపు సత్సంప్రదాయమును పెదసోమభూపాలుఁడే మొదట నెలకొల్పినవాఁడు. ఈ సంప్రదాయము నాఁటికి నేఁటికిని కొనలుసాఁగుచుండుట గమనింపఁదగిన

[1] శేషాద్రి రమణకవులు, తెలంగాణము, ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాదిసంచిక, బహుధాన్య, 1938, పు. 46.

[2] 'నేఁడు సిరిగల ప్రతి రెడ్డివీడుకూడ
పండితుల పాలిటికి పిల్ల కొండవీడు'

—దువ్వూరి రామిరెడ్డి.

విశేషము. సోమభూపాలుని యాస్థానమున హరిభట్టు, కొటికలపూడి వీరరాఘవ కవి, కాణాదము పెద్దనసోమయాజి మొదలగు విద్వత్కవులుండిరి. పెదసోమ భూపతి రతిశాస్త్రమను మూఁడాశ్వాసముల ప్రబంధమును, అష్టపదులను రచించిన రాజకవి. రతిశాస్త్రము హరిభట్టు ప్రణీతమగు సంస్కృతకృతికి నాంధ్రానువాదమని పరిశీలకుల భావన. జయదేవకవి విరచితమగు గీత గోవిందమునందలి 'ప్రియే చారుశీలే' యను ప్రశస్తగీతమునకు సంస్కృతాంధ్ర భాషలలో ఛందోబద్ధముగా సంధానితమయిన వ్యాఖ్యారూపవిస్తృతి సోమ భూపాలుని 'అష్టపది'. అష్టపదియందలి యొక్కొక్క చరణమును శ్లోకము, పద్యము, దరువు, చూర్ణిక—యను నాలుగురీతుల పెంపుసేయఁబడినది. సోమ భూపాలుని మధురసాహితీనిర్మాణనైపుణ్యము, నాట్యకళాకౌశలము, రాగతాళాభి నయజ్ఞానము ముప్పేటగా మూర్తికట్టిన రసికజనమనోభిరామమయిన రచనమిది.

'గద్వాల సోమనరపాలమణి ప్రణీతం
పద్మావతీంద్ర జయదేవకవీంద్రగీతం
రాధామధిప్రథిత మాధవసూక్తిజాతం
మాధుర్యచాటుఫణితం జయతుప్రభూతం'

దీని యసమగ్రప్రతి ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయమున ఆర్. నెంబరు 900(b) గా నున్నది. ఇది చినసోమభూపాలకృతమని పరిష్కర్తల భావన*. మచ్చునకొక పద్యము :

'మదనమహానలంబు పలుమాఱు దహింపఁగఁజేసె నా మదిన్
వదనసరోజదివ్య మధుపానమొసంగు మకారణంబుగాఁ
బదరిన కోపమున్విడిచి బాగుగ మత్ప్రియురాలవైన యో
మదవతి! చారుశీల! నను మన్నన సేయవె రాధికామణీ'

కాణాదము పెద్దనసోమయాజి తన రామాయణమున కృతిపతియగు సోమభూపాలు నిట్లు వర్ణించెను :

'తనదు సోమసమాఖ్యఁదనరు షోడశమహా
  దానకళాధురంధరత మించి....
తన సోమవంశవర్తన కుచితంబుగా
  విజయవిఖ్యాతిచే విస్తరించి....
అతఁడు జెలువొందు మాఘమాసాది ఘటిత
రామకేశవ గోపాల రథమహోత్స
వారచిత హేమమణి తులాభార దాన
భరిత భువనాళి సోమభూపాలమౌళి'.

*Bulletin of the Govt. Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. VIII, No. 2, pp. 43–55.

పెదసోమనృపతి ఆనాఁటికి ఆంధ్రమునందు సంధానితమయిన భాస్కరాద్యాంధ్ర రామాయణముల అనువాద పద్ధతిని గమనించి ఆ ఫక్కికతో తృప్తి వహింపక వాల్మీకి రామాయణమును యథాశ్లోకతాత్పర్య నిరూపణరూపపూర్ణముగ రచియింపఁ జేయవలయునను నాసక్తికలిగి తన యాస్థానకవులకు తన యుద్దేశము నెఱిఁగించెను. ఆస్థానకవు లొక్కొక్కరు నొక్కొక్క కాండమును సోమభూపాలుని యాజ్ఞానుసారము వాల్మీకి రామాయణమును యథాతథముగా ననువదింపఁగడఁగిరి. చినసోమనృపాలునికాలమున నీ యాంధ్రీకరణోద్యమము నిర్విఘ్నముగా పరిసమాప్తమయినది. ఇది యథాశ్లోక తాత్పర్య రామాయణ ప్రబంధ మనుపేర సంధానింపఁబడి ఇంచుమించుగా నిన్నూఱేండ్ల తరువాత గద్వాలభూపతి రాజా రామభూపాలరావుబహద్దరు (1844–1902) గారిచే వారి సాహిత్యవిద్యాముకురముద్రాక్షరశాలలో శా. శ. 1818 లో ముద్రితమయినది. బాల, అయోధ్య, అరణ్య, కిష్కింధాకాండములు మొదటి సంపుటముగను, సుందర, యుద్ధకాండములు రెండవ సంపుటముగను వెలువడినవి. మొదటి సంపుటము రాజా రామభూపాలరావుబహద్దరు ఆస్థానవిద్వాంసులగు బైరంపల్లి తిరుమలరాయ పరిష్కృతము ; రెండవ సంపుటము సీతారామభూపాల్ బహద్దరు గారి యాస్థానకవులగు ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి పరిష్కృతము.

ఈ రామాయణమునందలి వివిధకాండములయు తత్కర్తలయు వివరణ మిది :

కాండము	ఉశ్వాస సంఖ్య	కవి నామాదికములు
బాలకాండము	3	ఉభయకవితానిస్సహాయసాహితీవిహార కాణాదము పెద్దనసోమయాజి
అయోధ్యాకాండము	5	విద్వన్మహాకవి కొత్తపల్లి రామచంద్రాచార్యులు
అరణ్యకాండము	3	ఉభయకవితానిస్సహాయసాహితీధురీణ గార్గ్యపురము సుబ్బశాస్త్రి
కిష్కింధాకాండము	3	చతుర్విధ కవితానిర్వాహక కామసముద్రము అప్పలాచార్యులు
సుందరకాండము	3	అష్టభాషా కవితాఽసమాన వైభవ ధురంధర తిరుమల కృష్ణాచార్యులు
యుద్ధకాండము		ఉభయకవితానిస్సహాయ సాహితీవిహార
పూర్వభాగము	4	బోరవెల్లి శేషాచార్యులు
ఉత్తరభాగము	4	

పెదసోమభూపాలుని కాలమున మొదలయిన ఈ రామాయణానువాదము ఏకారణముననో కొంత కొదవగా నాఁగిపోఁగా పెద సోమభూపాలుని పౌత్రుఁ

డగు చిన సోమభూపాలుఁడు తన యాస్థాన విద్వత్కవులను పిలిపించి —

'శ్రీమద్రామాయణ మిది
నేపమ్మున వృద్ధసోమనృపతి యును కవి
గ్రామణులచేత నాంధ్రము
గా మహి నిర్మింపఁబూనెఁ గావున నాకున్'

'అతని సంకల్ప మీడేర నర్హమగుట
ప్రేమ నీ కాండలన్ని జెప్పింతుఁగాన
కొదువ కాండలు మీ రింపుగూర్పవలయు
నమర కేశవదేవనామాంకితముగ' —పు. 5.

అని యాదేశించి తాతగారి యాశయమునీడేర్చినాఁడు.

ఈ రామాయణమునుండి మాదిరికి కొన్ని పద్యములు :

'మునుకొని వారి భర్మపటముల్ పరిచర్మపటంబులంచు, లే
పనములు భూతి పూఁతలని, భ్రాంతి కుచమ్ములు రొమ్ముకొమ్ములం
చనియు జడల్ మెఱుంగు జడలంచును గానము సామమంచు మం
డనములు పుష్పకాండమని నమ్మి విభాండక సూనుఁడుండఁగన్'
—బాల. పు. 15.

'మదకలనాద పక్షిగణమండితమై జలజాకరాది సం
పదకును కందళంబులకు పట్టయి కామిజనుల్ రతిన్ బెనం
గఁదనరు కేళికావనులు గన్గొననయ్యె దిశాశిరాలఁగా
పదపడి సారె మ్రోయుగతి పత్త్రిలు మ్రాఁకులు మోదశూన్యమై'
—అయోధ్య. పు. 196.

'ఉరుతరమైన విక్రమము నొప్పినవానిని నీలనీరద
స్ఫురణము గల్గువాని నతిశుభ్రభుజాంతరుఁడైన వాని ని
ర్జరపరిపంథినాథుఁడు రసాస్థలి శాంతి వహించు హవ్యవా
ద్వర రుచిసామ్యమున్ గలుఁగువాని కనుంగొనె నా జటాయువున్'
—అరణ్య. పు. 319.

కనుగొని యశ్రుధార లొలుకన్ నిజపార్శ్వ నివాసియైన త
మ్మని కడు దీనుఁడై రుదితమున్ పచరింపదొణంగె నిట్ల నో
యనుజ మహీజ రాత్రిచరుఁడభ్రమునన్ గొనిపోవ నంబరం
బున తన సొమ్ములన్ బొదివి భూమిపయిన్ బడవైచెఁ జూడుమీ'
—కిష్కింధ. పు. 13.

'ఆ రఘువీరుఁడాహవమునందున వాలిని ద్రుంచి వృక్ష సం
చారకులేశుఁడైన రవిసంభవు రాజ్యమునందు నిల్పె నీ

వారయ మున్నెఱుంగుదువు నా హరివర్యుఁడు వాలి యాజిలో
నా రఘువర్యుచే హతుఁడునయ్యె నొకమ్మునఁ గీశమాత్రుఁడై'
—సుందర. పు. 69.

'సమరక్షోణిని వేసెనెట్లు నముచిన్ జంభారి దంభోళి న
ట్లు మరుత్సూనుఁడు నా యకంపను నిశాటున్ శైలమున్ వేసినన్
సముదగ్రంబగు నా నగాగ్రమును రక్షఃపాలుఁడాతండు చూ
చి మహోర్ధేందువులైన బాణములచే ఛేదించె దూరంబుగాన్'
—యుద్ధ. పు. 71.

పెదసోమభూపాలుని పౌత్రుఁడును తిరుమలరాయని పుత్రుఁడునునగు చినసోమభూపాలుఁడును (1762–1793) కవిపోషకుఁడు, నవభోజరాజ యని యీయన బిరుదు[1]. తమ పితామహు లుద్యమించి యఱగొఱగా పూర్తిచేసిన యథాశ్లోకతాత్పర్య రామాయణ రచనను పారముముట్టఁజేసినట్లు ముందే నిరూపింపఁబడినది.

19 వ శతాబ్ది ఉత్తరార్ధమునకు చెందిన గద్వాలప్రభువు ముష్టిపల్లి రామభూపాలుఁడు ఛందోముకుర మను సంస్కృతగ్రంథమును రచించి లాక్షణికుల మెప్పునుబొందినవాఁడు. పురాణము దీక్షాచార్యు లీ రాజకవికి విద్యాగురువు. ఈ రామభూపాలుని దత్త తనయుఁడు సీతారామభూపాలుఁడు సైతము విద్వత్కవి పోషకుఁడు[2]. ఆశుకవిత్వము, అవధానవిధానము, సమస్యాపూరణము మున్నగున వీయనకుఁ బ్రీతికరములు. సీతారామభూపాలుని యనంతర మాయన ధర్మపత్ని రాణి ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మగారు పూర్వరాజన్యుల సంప్రదాయమును నిపుణముగా నిర్వహించిన సాధ్వీమణి.

కొందఱు గద్వా లాస్థానకవులు :

కాణాదము పెద్దనసోమయాజి

ఆత్రేయసగోత్రుఁడు, ఆశ్వలాయనసూత్రుఁడు, చతుర్విధ కవితా విశారదుఁడు. కొంతకాలము సురపురసంస్థానాధీశుల యాస్థానమునందుండి యాంధ్రమున మత్స్యపురాణమును సంతరించి 'శేషశైలేశలీల' యను అపంచ వర్గీయ వర్ణఘటితమగు కావ్యమును రచించినవాఁడు. ఆ పిమ్మట గద్వాల

1 'సుకవుల కొక రొక్కరి కొసంగె నే ఘనుం
డలరి వేనూట పదార్లుగాగ' —1-72.

అని ముకుందవిలాసకర్త చినసోమనృపాలుని కీర్తించినాఁడు.

2 'విపుల గద్వాలసామ్రాజ్య విభవకలిత
లలితసింహాసనుండు కళాకలాప
కవితిలక దివ్యగవిభావభవమనోజ్ఞ
మూర్తివెలయు సీతారామ భూవరుండు' —పౌండరీకము, అవతారిక.

సంస్థానమున 'భద్రాపరిణయ' మను నామాంతరముగల ముకుందవిలాసమును, అధ్యాత్మ రామాయణమును, యథాశ్లోక తాత్పర్య రామాయణమునందలి బాల కాండమును నిర్మించినవాఁడు.

కిడీటి వేంకటాచార్యులు

శఠమర్షణ గోత్రజుఁడు, ఆపస్తంబసూత్రుఁడు, సర్వతంత్ర స్వతంత్ర కవితార్కికకంఠీరవ శ్లేషయమక చక్రవర్తీత్యాది వివిధ బిరుద విరాజితుఁడు. అలంకార కౌస్తుభము, భావశతకము, ఝంఝూమారుతము, శృంగారలహరి, హయగ్రీవ దండకము మున్నగునవి యీయన సంస్కృతరచనలు. అచలాత్మజా పరిణయమను నాంధ్రద్వ్యర్థి కావ్య మీతని కృతి. కృతినామమునందును శ్లేష నాశ్లేషించిన కావ్యములలో నిదే మొదటిది. రెండవది గద్వాలసంస్థా నాస్థానకవి యగు పోకూరి కాశీపతి రచించిన సారంగధరీయమను త్ర్యర్థి కావ్యము.

కామసముద్రము అప్పలాచార్యులు

విద్వత్కవికుంజర బిరుదాంకితుఁడు. చతుర్విధ కవితావిశారదుఁడు, సంస్కృత ప్రాకృతాంధ్రభాషలలో శతాధిక గ్రంథములను సంధానించిన వాఁడు. కృష్ణలీలాతరంగిణిని ఆంధ్రాష్టపది యను పేర తెలుఁగుసేసినవాఁడు. యథాశ్లోకతాత్పర్యరామాయణమునందలి కిష్కింధాకాండ మీతని రచన.

కర్ణమడకల అనంతాచార్యులు

న్యాయ వేదాంత వ్యాకరణ మీమాంసా సాహిత్యములందు దృఢ వ్యుత్పత్తి గౌరవము గలవాఁడు. కాశీనుండి శివకుమారపండితుఁడు వచ్చి గద్వాలసంస్థాన విద్వాంసుల నందఱ నోడింపఁగా వీరు కాశీపండితుల పూర్వ పక్షమును పరాస్తమొనర్చి శివకుమార పండితులకు ప్రేమాస్పదులయిరి. తమ జీవితము చరమదశలో కాశీక్షేత్రమున నివసించి యచటనే పరమపదించిరి. ఆచార్యవింశతి, ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి, మదనవిజయభాణము మున్నగునవి వీరి కృతులు.

కొత్తపల్లి రామచంద్రాచార్యులు

విద్వన్మహాకవి బిరుదాంకితులు, యథాశ్లోకతాత్పర్యరామాయణము నందలి పంచాశ్వాసపరిమితమగు అయోధ్యాకాండము వీరి రచన.

గార్గ్యపురము సుబ్బశాస్త్రి

ఉభయ కవితా నిస్సహాయ సాహితీధురీణ బిరుదాంకితులు. పై రామాయణమునందలి అరణ్యకాండము వీరి కృతి.

తిరుమల కృష్ణమాచార్యులు

అష్టభాషాకవితాధురంధరులు. పై రామాయణమునందలి సుందరకాండ వీరి రచన.

బోరవెల్లి శేషాచార్యులు

పై రామాయణమునందలి యుద్ధకాండము వీరి రచనము.

కొటికలపూడి వీరరాఘవాచార్యులు

శ్రీ రాజా పెదసోమభూపాలరావుగారి యనుమతిని యథాశ్లోక తాత్పర్య భారతోద్యోగ పర్వమను అష్టాశ్వాసపరిమిత మహాప్రబంధమును గైసేసినవారు. గద్వాలసంస్థాన విద్వాంసులు పుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులచే పరిష్కృతమయి రాజా రామభూపాలరావుగారిచే ప్రచురితమయిన ప్రశస్తకృతి ఇది. పూడూరి కేశవస్వామి కంకితము. కవి శాండిల్యగోత్రుఁడు. రంగశాయి సత్కవి పుత్రుఁడు. వినుకొండ వాస్తవ్యుఁడు*. ఇందలి యొక పద్యము :

'అనుపమ రాజసూయమహితావభృథాది పవిత్రమైన దీ
ఘనకబరీభరం బిది సగంబు కరంబున దుస్ససేనుఁడీ
డ్చినపుడు లుప్తమైనదిది చిత్తములోపలఁ బుండరీకలో
చన కురురాట్సభన్ నిలిచి సంధియొనర్చునెడన్ దలంపవే'.

వాడాల శేషాచార్యులు

మైథిలీపరిణయమను పద్యకావ్యము వీరి కృతి.

హొసదుర్గము వేదాంతాచార్యులు (1842–1933)

గద్వాలసంస్థాన ధర్మాధికారులు. ఆచార్యవైభవము, శ్రీకృష్ణ బ్రహ్మతంత్రార్య వేదపాదస్తవము వీరి కృతులు.

పుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులు

సంస్థాన ధర్మాధికారులు. రాజా సీతారామభూపాలరావుగారికి విద్యాగురువు. రాజాగారిని సంస్కృతాంధ్రకవిగా తీర్చిదిద్దినవారు. వ్యాకరణాచార్యులు, శతావధానులు. అలంకారావళి, ఆదిలక్ష్మీకర్ణపూరము, ఆంధ్రవ్యాకరణ సూత్రావళి మున్నగునవి వీరి ముఖ్య రచనలు. బహుగ్రంథ పరిష్కర్తలు.

* కేతవరపు వేంకటరామకోటిశాస్త్రి, వీరరాఘవుని ఉద్యోగపర్వము, భారతి, 1960, డిసెంబరు, పుటలు 83-88.

వీరి కుమారులు పుల్లగుమ్మి అహోబలాచార్యులుగారు ప్రసిద్ధ జ్యోతిశ్శాస్త్రకర్త. అభినవతిథివల్లి, దృక్సిద్ధ గ్రహ గణితము, సూర్యసిద్ధాంతసారము మున్నగునవి వీరి ముఖ్యరచనలు.

చేట్లూరి నారాయణాచార్యులు

1880 ప్రాంతము. గద్వాలసంస్థానమున శాస్త్రపరీక్షాధికారి. ప్రతాపరుద్రీయసారమను నలంకారగ్రంథము వీరి రచనము.

పురాణము దీక్షాచార్యులు

రామచంపువు, రామనృపకర్ణపూరము, కావ్యోత్కర్ష, కేశవసుప్రభాతము మొదలగునవి వీరి రచనలు.

పురాణము నరసింహాచార్యులు

వీరు సంస్థాన ధర్మాధికారులు. గద్వాల సంస్థానమున వీరికి తిరుపతి వెంకటకవులకు హోరాహోరిగా శాస్త్రవాదములు జరిగినవి. వీరు దీక్షను స్వీకరించి, సన్న్యసించి, శ్రీ మత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీ వాగీశ బ్రహ్మతంత్రపరకాలయతీంద్రుల వారను పేర ప్రసిద్ధులయిరి. జానకీపరిణయ శ్రీరామభూప చరిత్రములు వీరి ముఖ్యరచనలు.

బైరంపల్లి తిరుమలరాయకవి

గద్వాల సంస్థానాస్థానకవులు. కాణాదము పెద్దనాదులు సంతరించిన యథాశ్లోక తాత్పర్య రామాయణ ప్రబంధమును రాజారామభూపాలరావుగారి కోరిక మేరకు పరిష్కరించినవారు. సంస్కృతాంధ్రములయందు గొప్పకవి. చాటూక్తులలో మేటి. ఆశుకవితలో నందెవేసినచేయి. ఈయన ముఖ్య రచన లేవియు లభ్యముకాలేదు.

గాడేపల్లి వీరరాఘవశాస్త్రి (1891—1945)

విద్వత్కవులు, సంస్కృతాంధ్రములలో ననర్గళ కవితాధార గలవారు. తెలుఁగునేల నాలుగంచులు తిరిగి యవధానములు సలిపి పేరుపొందినవారు.

'రాగపశాస్త్రులోరడుగౌరా ! అదెసూడి పెబంత మాసి బౌ
లాగవమంటకైతలొ సెలాకుపరీచ్చట ! బుద్ధిమేదయే
మో గడెకొక్క పొచ్చకము వున్న పెవుంచి రసిస్తదంట ! అ
బ్బే ! గదవాలకాడ పెదపెద్ద పెసంగము సేస్తదంటరా!'

అని పామరభాషితముగా వీరరాఘవశాస్త్రి అవధానవిధానమును మేడవరపు

సుబ్బరాయకవి ప్రస్తుతించినాఁడు.

శ్రీ సత్యవరలక్ష్మీ ధ్రువచరిత్రము, శ్రీ రాణీసత్యవరలక్ష్మీ రామాయణము. త్రిపురాంతక స్థలమాహాత్మ్యము మున్నగునవి వీరి ముఖ్యరచనలు. గద్వాల రాణి ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మగారి జ్యేష్ఠపుత్రిక సత్యవరలక్ష్మీదేవిగారు. ఈమె దోమకొండ సంస్థాన పాలకులగు రాజా సోమేశ్వరరావుగారి భార్య. చిన్న వయస్సునందే సత్యవరలక్ష్మీదేవిగారు పరమపదింపఁగా నామె స్మృత్యర్థము గద్వాల రాణీగారి యాజ్ఞానుసారము యువరాజ్ఞీ నామ చిహ్నితముగ సీతా కళ్యాణ గాథ 'శ్రీ రాణీ సత్యవరలక్ష్మీ రామాయణ' మను పేర ద్విపద కావ్యముగాఁ గూర్చఁబడినది. ఇందు 1920 ద్విపదలు గలవు. భాగవత పురాణ ప్రసిద్ధమయిన ధ్రువుని కథ సత్యవరలక్ష్మీదేవిగారి స్మృత్యర్థము 'శ్రీ సత్యవరలక్ష్మీ ధ్రువచరిత్ర' మనుపేర సంతరింపఁబడినది.

ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి

గద్వాలాస్థానకవులలో నాధునికులు; పరీక్షాధికారులు. వీరు గద్వాలప్రభువు సీతారామ భూపాలుని మృగయా వినోదమునుదెల్పు పౌండరీకమను నేకాశ్వాస ప్రబంధమును రచించిరి. ఇది గద్వాల చెన్నకేశవున కంకితము.

పోకూరి కాశీపతి

ఈయన గద్వాలరాణి ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మగారి ఆస్థానకవులు. గుంటూరు మండలము పల్నాడు తాలూకాలోని 'జోదిలవీడు' గ్రామ వాస్తవ్యులు. విశ్వ బ్రాహ్మణ కులసంభూతులు. చతుర్విధ కవితా విశారదులు. సారంగధరీయ నిరోష్ఠ్య నిర్వచన శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానాద్యనేకాంధ్రగ్రంథకర్తలు. సారంగధరీయము నాలుగాశ్వాసములుగల త్ర్యర్థి కావ్యము. సారంగధరులగు శివ, చంద్రులయు, సారంగధర నామకుఁడగు నొకరాజకుమారునియు కథలు మూఁడును ముప్పేటగా నడచిన బహ్వర్థక కావ్యమిది. గర్భచిత్ర, బంధ కవిత్వములతోడను నష్టాదశవర్ణనములతోడను నిండినది. ఆదిలక్ష్మీ దేవమ్మగారి యనుమతిని వారి భర్త స్వర్గీయ సీతారామ భూపాలరావు బలవంత్ బహద్దరువారికి కృతి. వ్యాఖ్యానసహితము. ఆస్థానవిద్వాంసులు పుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యుల పీఠికాయుక్తము. కాశీపతి కవిగా రిటీవల నలువదేసి యర్థములు వచ్చు పద్యములను కొన్నింటిని రచించిరఁట.

పెద్దమందడి వేంకటకృష్ణకవి

నిర్వచన భక్తవిజయము, మారుతివిలాసము, గద్వాల సంస్థానచరిత్రము, రెడ్డికులనిర్ణయ చంద్రిక, కేశవవిలాసము వీరి రచనలు.

శ్రీరామనరసింహమూర్తికవులు

శ్రీ రామనరసింహ గ్రంథరత్నమాలా నిర్వాహకులును, శ్రీ మదాంధ్ర భాగవత కర్తలును, శతావధానులును, జంట కవులునునగు శ్రీ రామనరసింహమూర్తికవులు గద్వాల రాజన్య సంస్థానాస్థాన కవీంద్రగౌరవమును గొన్నవారు. గద్వాల యువరాజావారగు కృష్ణరామభూపాలుగారు 1945లో వీరిని తమ యాస్థాన కవులుగా నమోదు చేయించిరి. వీరు బహు గ్రంథ రచయితలు. వీరి నిరంతరవిద్యాపరిశ్రమ, నిరుపమానదీక్ష వీరి కృతులలోఁ గన్పట్టుచున్నవి. అయిదు సంపుటములలోఁ బ్రచురితమయిన శ్రీ మదాంధ్రభాగవతము వీరి ముఖ్యకృతి.

ఆస్థానకవులను పోషించుటయేకాక, వేంకటేశ్వరస్వామి ఉత్సవ సందర్భములయందు, మాఘ కార్తికమాసములయందు నిర్వహించెడి కళా పరీక్షా సమావేశములలో కవి పండిత నర్తక గాయకాదులకు గద్వాల సంస్థానాధిపతులు విశేషసమ్మానములు సలిపెడివారు. వీనిలో నూర్లకొలఁది కవి పండితాదులు సత్కరింపఁబడుచు వచ్చిరి. తిరుపతివేంకట కవులు, కొప్పరపు కవులు*, వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి, కాశీ కృష్ణాచార్యులు, కాకెంపూడి రాజమన్నారు కవి, పిశుపాటి చిదంబరశాస్త్రి ఇంకను నెందఱో గద్వాలాధిపతుల వార్షికాది సమ్మానములఁ బడసినవారు.

ఆంధ్ర నాటక పితామహులు శ్రీ ధర్మవరము కృష్ణమాచార్యులు (1853–1912) గారికి 1910లో 'ఆంధ్ర నాటక పితామహ' బిరుదమును ప్రసాదించి యాదరించినవారు గద్వాల ప్రభువులే. తిరువత్తూరు కుప్పయ శిష్యుఁడును, ఘంటసాల వాస్తవ్యుఁడునునగు చల్లపల్లి సుబ్బయ్య గద్వాల సంస్థానములో ఆస్థాన సంగీత విద్వాంసుఁడుగా గౌరవమునందినవాఁడు. గద్వాల రాణి ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మ గారు అనేక విద్యాసంస్థలకు, గ్రంథ ప్రచురణ సంస్థలకు భూరిగా విరాళములిచ్చి పోషించినవారు. రాజమండ్రిలోని ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధక మండలిపోషకులు. శిరోమణి సన్నిధానము సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారి పరిపుష్టమయిన లక్ష్యలక్షణ పరిజ్ఞానము రూపెత్తిన 'తత్సమ చంద్రిక' శ్రీ ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మగారి ప్రాచ్య విద్యాభిమానమునకు ప్రతీకగా ప్రచురితమయినది. ఏతద్గ్రంథమును తమ భర్తృపాదులు శ్రీ సీతారామభూపాల బహద్దరు (1888–1924) వారి కంకితము చేయించిరి. నాఁటి విద్యాపోషకులలో గద్వాల పాలకులను మించినవారు లేరని పండితులు ప్రశంసించిరి.

*గద్వాల సభకు కొప్పరపు సోదరకవు లరుదెంచినపుడు ఆస్థానకవి ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి కవులను ప్రభువునకు పరిచయ మొనర్చుచుఁజెప్పిన 64 పంక్తుల చంపకమాలిక ప్రసిద్ధము. చూ. పరిచయము, శారదపత్రిక, 1924, పుటలు 46,47.

'ప్రతివర్షమ్మును రెండుమాఱులుగ శాస్త్రశ్రౌత వేదాదులం
చితరీతిన్ గవితా పరీక్షలును వాసిన్ జేసి విద్వాంసులన్
శతమున్ వేలు నొసంగి వార్షికముగా సంస్థాన మర్యాదలన్
చతురత్వమ్మున నల్పుచుండు నల లక్ష్మమ్మన్ బ్రశంసించెదన్'

అని కవిసార్వభౌమ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు తమ ఆంధ్రాభ్యుదయ కావ్యమున ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మగారి వదాన్యతను గొనియాడిరి (చూ. ఆంధ్రాభ్యుదయము, పూర్వభాగము, 5—57).

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, గోలకొండకవుల సంచిక.

2. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, నిజాము రాష్ట్రములోని ఆంధ్ర సంస్థానములచరిత్ర, శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయ రజతోత్సవ సంచిక, పుటలు 43—45.

3. దేవులపల్లి రామానుజరావు, తెలంగాణాలో జాతీయోద్యమాలు, పుటలు 64, 65.

4. దేవులపల్లి రామానుజరావు, తెలుగుసీమలో సాంస్కృతిక పునరుజ్జీవనము, పు. 98.

5. తిరుపతివేంకటకవులు, నానారాజ సందర్శనము, పుటలు 15—19, 29--42, 47—52, 116—120.

6. మారేమండ రామారావు, ప్రబుద్ధాంధ్ర, 1935 ఏప్రిల్—జూన్, సంపుటము 6, సంచిక 4, పుటలు 114—116; సంచిక 6, పుటలు 197, 198.

7. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3.

8. ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి, శ్రీ గద్వాల సంస్థానపు రెడ్డిరాజుల గుణభక్తి (పద్య.), భారతి, 1928, ఆగష్టు, పుటలు 259—261.

9. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, మా విద్యార్థిదశ — నాఁటి కవిత్వం, భారతి, వృష జ్యేష్ఠము, 1941 జూన్, పుటలు 659—670.

10. V. L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, pp. 442–448.

11. S. H. Belgrami, Historical and Descriptive Sketch of His Highness the Nizam's Dominions.

12. W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, Oxford, New Edition, 1908, Vol XII, p. 121.